

Dušan Marković*

Istraživačka stanica Petnica

Interpretacija Marksove misli u delima Remona Arona

Apstrakt

U radu se govori o kritičkoj analizi pre svega ekonomskih i političkih ideja Karla Marksa od strane Remona Arona. Odnos prema Marksovim konceptima nastoji se posmatrati kroz prizmu Aronovih širih političkih i filozofskih afiniteta. Jasno je da je Aron na osporavanje Marksovih teorija bio podstaknut širom političkom i društveno-intelektualnom situacijom u Francuskoj, kojom je dominirao marksizam u različitim teorijskim oblicima. Većinu Marksovih ekonomskih teorija Aron je smatrao nenaučnim, dok je od njihove političke primene strahovao, vođen kako teorijskim argumentima tako i konkretnim iskustvima država u kojima su na vlasti bile marksističke partije.

Ključne reči:

Remon Aron, Karl Marks, klasna borba, socijalistička revolucija, francuska levica

UVOD

Remon Aron (Raymond Aron, 1905–1983) je, bez sumnje, jedan od najznačajnijih francuskih intelektualaca XX veka. Predstavlja jedno od centralnih imena francuske liberalno-konzervativne misli, a uz to je bio i istaknuti i cenjeni komentator i kritičar Marksovog dela. Aron je svoju bogatu posleratnu

---

* dule_zemun@yahoo.com

univerzitetsku karijeru uspešno kombinovao sa novinarskom, imajući, između ostalog, bitnu ulogu u „Figarou” pune tri decenije. Iako nije uzimao značajnijeg direktnog učešća u politici, nikako se nije libio javnog angažmana, ali ostajući u domenu intelektualnog, u ulozi „angažovanog posmatrača” (*le spectateur engagé*). U situaciji kad bismo morali da izdvojimo naučnu disciplinu kojom se Aron primarno bavio našli bismo se u nevolji, ali ono što je izvesno jeste da je on pre svega i iznad svega bio politički mislilac. Po osnovnom obrazovanju filozof, Aron je ostavio dubokog traga i u drugim društveno-humanističkim disciplinama, a pre svega u sociologiji i politikologiji (teoriji međunarodnih odnosa), ostavljajući iza sebe jedan veoma voluminozni opus od više desetina knjiga i na stotine članaka.

Imajući u vidu društveno-politički kontekst u kojem je živeo, može se reći da centralno pitanje koje se nameće kada se razmišlja o Aronu ne glasi „zašto je bio liberal”, već „zašto nije postao marksista”. O domašajima Aronove kritike Marksa i marksizma, upućene svojim savremeniciima, najbolje govori poznata aforistična rečenica, koja se pripisuje Žanu Danijelu¹ – da je bolje grešiti sa Sartrom (Jean-Paul Sartre) nego biti u pravu sa Aronom. Aron se javlja poput hladnog glasa razuma iz jedne romantične epohe, kojoj nije bila primerena opreznost i odmerenost, već velike nade, krupni zahtevi i politička lakomisenost.

Aronova kritika Marksa bila je teorijska (u vezi sa ekonomskim, sociološkim i filozofskim postavkama), ali i praktična – duboko uronjena u politički i društveni kontekst u kom je Aron živeo i delovao. Marksizam je za Arona predstavljao najveći politički izazov, kome je decenijama tražio načina da se suprotstavi. Može se uočiti nekoliko ravni na kojima se taj antagonizam ispoljavao: Aronovo protivljenje varijantama marksističke filozofije u Francuskoj njegovog doba, koje je sve smatrao iskrivljavanjima izvorne Marksove misli; njegov sukob sa intelektualcima komunističke provenijencije kod kojih je uočavao elemente sekularne religioznosti; zabrinutost zbog kontinuirane izborne snage komunističke partije koja je negovala revolucionarnu retoriku i bila blisko povezana sa vlastima u Sovjetskom Savezu; osećaj fizičke ugroženosti Francuske zbog potencijalnog teritorijalnog ekspanzionizma SSSR-a na Zapad, kao i zbog rizikovanja globalnog sukoba usled agresivnog povećanja broja komunističkih režima prvih godina posle rata; Aronova zgroženost nivoom političkih sloboda i invalidnom dinamikom političkog života u državama sa komunističkim uređenjem itd. Sveprisutnost marksističkih tema u Aronovim delima neke istraživače navodi na zaključak da Aronov opus u globalu posmatraju kao reakciju ili polemiku sa Marksom i marksizmima.

---

¹ Jean Daniel (1920–), novinar, intelektualac, jedan od osnivača i urednika nedeljnika *Le Nouvel Observateur*.

ŽIVOT U VREMENU

Iako je studirao u generaciji sa Žan-Pol Sartrom i još nekim budućim intelektualcima komunističke provenijencije, te proveo mladost u vreme širenja i jačanja marksističkih ideja, Aron nikada nije postao marksista. Štaviše, on je rano došao u kontakt sa Marksovim delom i bio u prilici da ga proučava, želeći da u njemu pronađe intelektualni uzor i adekvatnu kritiku društva, ali se nije mogao složiti sa brojnim bazičnim Marksovim postavkama. Od Marksa je tražio odgovore na dva temeljna pitanja: 1) može li se objasniti svetska ekonomska kriza, 2) može li Marksova filozofija istorije pouzdano ukazati na budućnost koja će uslediti.² Isprva je čitao Marksa kako bi se uverio da je ovaj u pravu, budući da mu je delovalo da ta filozofija ima prednosti u odnosu na druge. Iako nije mogao da prihvati Marksove pozicije i iako nije postao marksista, nastavio je da čita i analizira njegove radove čitavog života, ali je počeo i da objavljuje kritičke osvrtne na njih.³

Formativno iskustvo za Arona predstavljala je i epizoda sa politikom Narodnog fronta u Francuskoj 1936–1938, koji je oličavao saradnju socijalista i komunista. Aron je ne samo glasao za levu opciju, već je i intimno podržavao, ali je bio protivan njenom ekonomskom programu, smatrajući ga nerealnim i štetnim. Po njegovom sudu, uzrok problema ležao je u nedovoljnom ekonomskom znanju političkih vođa.⁴ S tim u vezi, ekonomska znanja su jedan od pretežnih faktora koji su Arona tih godina počeli da udaljavaju od Marksa i marksizma – što je više učio o ekonomiji to je manje verovao u Marksovu teoriju i marksističku ideologiju.

Međutim, u godinama koje će uslediti posle Drugog svetskog rata, Francuska komunistička partija će postati pojedinačno najjača politička stranka, a marksizam će dobiti status dominantne ideološke vodilje za veliki broj intelektualaca i značajan procenat omladine. Ono što je Aronu moralo zadavati dodatnu glavobolju je činjenica da je članstvo, među kojima brojni intelektualci, prilazilo iz političkih razloga, ne znajući puno o Marksovoj misli, a onda po logici stvari prihvatilo Marksa kao vrhovni autoritet.⁵ Takođe, sem zvaničnih članova, u vezi sa komunističkom partijom su bili i njeni „pratioci” (*compagnons de route*), odnosno deklarirani simpatizeri, a najpoznatiji među njima bio je Sartre.

² Raymond Aron, *50 ans de réflexion politique*, Mémoires, Julliard, Paris, 1983, pp. 54–55.

³ Raymond Aron, *Le marxisme de Marx*, Éditions de Fallois, Paris, 2002, p. 304.

⁴ Raymond Aron, *Le spectateur engagé. Entretiens avec Jean-Louis Missika et Dominique Wolton*, Julliard, Paris, 1981, pp. 49–53.

⁵ Michel Winock, « L'âge d'or du communisme français », *L'Histoire*, n° 223, juillet 1998.

Ako je po mišljenju Fransa Firea (François Furet), s kojim je delio liberalna i antikomunistička ubeđenja, Aron pred kraj života bio cenjen kao najistaknutiji profesor francuskih univerziteta u celosti,⁶ treba imati u vidu i to da je Sartr 1968. godine za Arona rekao da nije dostojan profesorskog mesta, budući da se nikada nije suprotstavljao.⁷ Zbog svoje ideološke nepodobnosti je bio, kako kaže Toni Džad, u velikoj meri isključen iz društva svojih kolega u Francuskoj, odnosno bio prinuđen da provede „značajan deo svojih zrelih godina na periferiji svog prirodnog doma”.⁸

Aron nije tragao za konceptom najboljeg uređenja koje bi imalo univerzalnu primenu – kao što je u problematici svetske politike Aron negovao „teorijski pesimizam”, odnosno smatrao da ne postoji neka generalna teorija međunarodnih odnosa,⁹ tako nije mogao prihvatiti ni Marksova učenja o zakonitostima društvenog razvitka. Aronova analiza industrijskog društva ili političkih režima XX veka nije imala za cilj da objasni funkcionisanje nekih univerzalnih društvenih mehanizama, uoči pokretača istorijskog toka ili nešto slično, već da omogući bolje razumevanje njemu savremenog doba i da, u krajnjoj instanci, obezbedi formulisanje optimalnog političkog programa.¹⁰ Otuda i ne čudi što Aron nije razvio neku punu i zaokruženu političku filozofiju. Za Arona je od posebne važnosti bilo reevaluirati i u centar istraživačke pažnje vratiti političku praksu, a samim tim i političkog aktera.¹¹

ARONOV ODNOS PREMA MARKSU

Koristeći zahvalnost francuskog jezika za političko-filozofsku terminologiju, Aron je isticao razliku između tri različite pozicije u vezi sa Marksom i marksizmom: najpre, onaj ko bi bio marksolog (*marxologue*) predstavljao bi

---

⁶ Tony Judt, *The Burden of Responsibility. Blum, Camus, Aron and the French Twentieth Century*, The University of Chicago Press, 1998, p. 138.

⁷ Michel Winock, « Sartre s'est-il toujours trompé? », *L'Histoire*, n° 295, (février 2005); Jean-Paul Sartre, « Les bastilles de Raymond Aron », *Le Nouvel Observateur*, le 19 juin 1968; http://www.lexpress.fr/culture/livre/extraits-choisis_486861.html.

⁸ Tony Judt, *The Burden of Responsibility*, op. cit., p. 138.

⁹ Jean-Baptiste Duroselle, « Paix et guerre entre les nations: la théorie des relations internationales selon Raymond Aron », *Revue française de science politique*, 12e année, n° 4, 1962, p. 968.

¹⁰ Franciszek Draus, « Raymond Aron et la politique », *Revue française de science politique*, 34e année, n° 6, 1984, pp. 1198–1199.

¹¹ Brian Anderson, *Raymond Aron: The Recovery of the Political*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1998, p. 7.

poznavao, stručnjaka za Marksovo delo i za njegovu naučnu interpretaciju (gde je Aron svrstavao i sebe); potom, marksovac (ako je to najbolji prevod francuskog *marxien*) bi bila ona osoba, ili bi marksovski bio onaj stav ili iskaz koji bi se oslanjao na Marksovu misao, bez da bude u vezi sa nekim političkim pokretom koji za sebe tvrdi da je sprovodilac Marksovih ideja; konačno, marksističkim (*marxiste*) je Aron nazivao sve ono što je bilo u vezi sa delovanjem komunističkih partija, rado se podsećajući da je i sam Marks svojevremeno izjavio da nije marksista.¹²

Aron za života nije napisao jednu celovitu knjigu o Marksu, dok je posthumno objavljen *Marksov marksizam*, na osnovu tekstova njegovih predavanja o Marksu koja je držao na Sorboni 1962/1963. i na Collège de France 1977. godine.¹³ Treba spomenuti i duži esej o Marksu koji je objavio u okviru svoje knjige o glavnim tokovima sociološke misli.¹⁴ Sem toga, objavio je više knjiga koje govore o marksističkoj politici, kako na Istoku tako i na Zapadu, gde, iako iz drugog plana, opet dosta pažnje poklanja izvornim Marksovim idejama. Primeri takvih knjiga su *Opijum intelektualaca*,¹⁵ *Izmaštani marksizmi*,¹⁶ *U odbranu dekadentne Evrope*¹⁷ itd.

Aronov ton je neretko sarkastičan ili ciničan. Ipak, u odnosu prema Marksu lično bio je znatno blaži i pažljiviji nego prema marksistima, pa se slobodno može reći da je značajan deo osuda na Marksov račun stizao na obodu ljutnje prema Aronovim savremeniciima. To je naročito uočljivo kad se uporedi ton koji imaju njegove knjige koje govore i o Marksu i o marksistima sa tekstom koji je napisao samo o Marksu, u okviru knjige o glavnim tokovima sociološke misli. Istina, vremenom je i Aronov stav prema Marksu postajao stroži.¹⁸ Takođe, iako mu prilazi sa dosta intelektualnog uvažavanja, Aron u odnosu prema Marksu ipak pokazuje izvesnu krutost u nastupu, očekujući samo potpune i precizne odgovore, u protivnom odbacujući njegove koncepte u celosti.

---

¹² Raymond Aron, *Le marxisme de Marx*, op. cit., p. 22.

¹³ *Le marxisme de Marx*, op. cit.

¹⁴ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1. Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, The Sociologists and the Revolution of 1848*, Penguin Books, Harmondsworth, 1965.

¹⁵ *L'opium des intellectuels*, Calmann-Lévy, Paris, 1955. Za potrebe ovog rada korišćeno je drugo izdanje, iz 1968. godine.

¹⁶ *Marxismes imaginaires*, op. cit.

¹⁷ *Plaidoyer pour l'Europe décadente*, Éditions Robert Laffont, Paris, 1977.

¹⁸ Daniel J. Mahoney, "Aron, Marx, and Marxism: An Interpretation", *European Journal of Political Theory*, Vol. 2, No 4, October 2003, pp. 423–424, 426–427.

Isticao je da prezentovati Marksove ideje nije ništa teži zadatak od predstavljanja Monteskjeovih (Montesquieu) ili Kontovih (Auguste Comte); odnosno, da nema miliona marksista ne bi bilo dilema oko toga koje ideje su centralne u Marksovom opusu.¹⁹ Isto tako, tvrdio je da Marksovo delo u XX veku ne bi bilo cenjenije od Rikardovog (David Ricardo), ili Tokvilovog (Alexis de Tocqueville), da revolucija nije pobedila u Rusiji, a ovako je marksizam-lenjinizam prerastao u „najveću mistifikaciju” XX veka.²⁰ Otuda se može reći da je kritika Marksovih bazičnih postavki Aronu prvenstveno služila kao jak argument u nastojanju da ospori komunističku dnevnu politiku, mnogo više nego što je bila izraz neke njegove unutrašnje intelektualne potrebe da se suprotstavi Marksu.

S druge strane, *Kapital* je, primera radi, nazivao impresivnim pokušajem, pokušajem genija, da istovremeno obuhvati način funkcionisanja kapitalizma, društvenu strukturu kapitalističkog režima i istoriju kapitalizma. Ipak, smatrao je taj pokušaj neuspešnim, kao i da jedna takva sveobuhvatna teorija nije ni moguća, budući da istorija nije racionalna i ne vodi se nužnostima u dovoljnoj meri da bi logika njenog toka mogla biti prepoznata.²¹ Hvalio je i Marksove zasluge za metodološko obogaćenje društvenih nauka: za ekonomiju, kojoj je ukazao na ulogu čoveka u kapitalističkoj ekonomiji; za istoriju, kojoj je skrenuo pažnju na značaj skrivenih društvenih pokretača; za sociologiju, koja više ne može tvrditi da razume jedno društvo ako ne poznaje njegovu organizaciju rada, tehniku proizvodnje itd.²² Štaviše, bio je sklon i da svoje kritičke opaske ublaži naglašavanjem da je Marksa lako kritikovati vek kasnije, kao i da mu nije cilj da deluje superiorno u odnosu na njega, već da bi samo želeo da ukaže na činjenicu da Marksu nije bilo lako da u potpunosti razume kapitalistički sistem i tačno odredi sve odnose međuzavisnosti, praveći razliku između onih koji su karakteristika samo tog konkretnog istorijskog trenutka i onih koji su od univerzalne analitičke upotrebne vrednosti.²³

Zanimljivo je primetiti da je Aron insistirao na sekundarnoj važnosti Marksovih ranih radova, polazeći od logične opaske da ih ni sam Marks nije smatrao toliko važnim čim je pisao potonje i gradio jedan drugačiji filozofski sistem. Ironično je ostavljao mogućnost da je Marks loše razumeo samog sebe i da nije shvatio da su od suštinske važnosti tekstovi koje nije objavio za života, ali je naglašavao da je potrebna ogromna doza samouverenosti da bi neko

¹⁹ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., p. 111.

²⁰ Raymond Aron, *Plaidoyer pour l'Europe décadente*, op. cit., p. 33.

²¹ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., p. 126.

²² Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., pp. 155–156.

²³ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., p. 171.

tvrdio da bolje razume tako velikog autora od njega samog.²⁴ Oспорavanje mladog Marksa je Aronu bilo važno i iz praktičnih pobuda, budući da je u njegovo vreme postajalo sve popularnije citirati Marksa iz te faze i nastojati da se tim putem ukaže na mogućnosti izgradnje humanijeg socijalizma. Za Arona, kao strogog kritičara marksističkih političkih projekata, ovo je predstavljalo ništa drugo do pokušaj amnestije jedne štetne političke utopije. Takođe, u praksi je afinitet za mladog Marksa podrazumevao čitanje celokupnog Marksovog dela kroz egzistencijalističke naočari, što je Aron smatrao krivotvorenjem.²⁵

Aron je insistirao na tome da je Marks bio proučavalac jedne konkretne epohe, te da kao što ne možemo znati šta bi on mislio o socijalističkim sistemima XX veka i da li bi bio na strani Staljina, Trockog, Maoa ili nekog četvrtog, isto tako Marks nema odgovore za nama savremeno društvo; odnosno, „mi možemo dati te odgovore u njegovo ime, ali su to naši odgovori, a ne njegovi”.²⁶

Podrazumeva se da je epitet naučnosti, kad je reč o Marksovom delu, posebno smetao skeptiku kao što je Aron. Za njega je ideja o nužnom prelasku iz kapitalizma u socijalizam bila proročanska, a nikako naučna, a naučni karakter je priznavao jedino Marksovoj analizi kapitalizma.²⁷

KRITIKA MARKSOVIH EKONOMSKO-POLITIČKIH KONCEPCIJA

Aron je uočavao dualnost naučnosti i humanizma (moralističke kritike) u Marksovom delu, pogotovo u ranijoj fazi. Međutim, po njemu, humanistička i naučna kritika postoje naporedo i u *Kapitalu*, a osnovno mesto susreta je koncept viška vrednosti. Marks se kao humanistički kritičar užasava što se rad pretvara u robu, dok se Marks kao naučnik raduje što je kapitalizam osuđen na propast upravo zato što tretira rad kao robu; isto tako, Marks se raduje da vidi kako tržišni mehanizmi omogućavaju da se razumeju zakonitosti kapitalizma, ali onda u ime nauke kritikuje nepravednost tog sistema. Aronov komentar je prost i jednostavan: „suviše lepo da bi bilo istinito”.²⁸ On je insistirao na dvojakoju Marksovoj prirodi – i naučnik i prorok, i sociolog i revolucionar. Po njegovom sudu, Marks je bio odveć naučno orijentisan da bi priznao da je

---

²⁴ Ibid., p. 114.

²⁵ Max Likin, “‘Nothing Fails like success’. The Marxism of Raymond Aron”, *French Politics, Culture & Society*, Vol. 26, No 3, Winter 2008, pp. 49–50.

²⁶ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., p. 111.

²⁷ Raymond Aron, *Marxismes imaginaires*, op. cit., p. 272.

²⁸ Raymond Aron, *L’opium des intellectuels*, op. cit., pp. 269–271.

njegova interpretacija kapitalizma prožeta moralnim sudom, ali je, s druge strane, izvesno bio do te mere uveren u bezvrednost kapitalističkog režima da mu je bilo sasvim prirodno da analiza vodi u želju za revolucijom.²⁹

Aron naprosto nije priznavao validnost radne teorije vrednosti, pogotovo ne za ekonomiju XX veka – supstanciju vrednosti, koja bi bila suštinski različita od monetarno izražene cene, smatrao je metafizičkom ili antropološkom kategorijom.³⁰ Isto tako, nastojao je da porekne i teoriju o tendenciji pada profitne stope, insistirajući na tome da je iskustvo pokazalo kako se najviše profita ne ostvaruje u preduzećima ili privrednim granama koje koriste više živog rada, a manje tehničkog.³¹ Takođe, drugom prilikom je navodio kako u situaciji kad je toliko mnogo hipoteza neophodno potvrditi da bi se teorija uskladila sa realnošću, teorija kao što je ta o tendenciji opadanja prosečne profitne stope jednostavno mora biti odbačena.³² U etičkom ili filozofskom smislu, propast bilo čega, pa i kapitalističkog sistema, može se lako predvideti, ali da bi se to učinilo i u ekonomskom smislu moraju postojati egzaktni parametri – konkretno, po Aronovom sudu, Marksovom predviđanju nedostaje podatak da će kapitalizam prestati da funkcioniše kad stopa profita padne ispod određenog nivoa; takođe, on propušta da odredi trenutak kad raspodela prihoda postaje takva da sistem više nije u stanju da apsorbuje svoju produkciju; ne pruža ni ekonomsku analizu doktrine progresivne pauperizacije.³³

Još jedan od primera Aronovog osporavanja naučnosti Marksovih teorija tiče se teorije najamnine. Aron ne prihvata mogućnost da se vrednost radne snage izražava nejasnim merilima, kao što je nivo minimalnog životnog standarda, kojim Marks operiše, budući da je taj koncept kulturološki uslovljen, odnosno ne može se precizno izraziti, kao što to nauka zahteva. Sve ovo utoliko pre što pitanje najamnine, odnosno vrednosti radne snage nije sporedno, već jedno od centralnih za razumevanje Marksovih ekonomskih postavki.³⁴

Aronu nije sporan pristup u analizi društva koji polazi od ekonomije, pa preko proizvodnih odnosa dolazi do društvenih odnosa, ali mu je problematična kombinacija ovog pristupa i istorije i filozofije, jer ona dovodi do toga da se uviđa veza između razvoja proizvodnih snaga, transformacije proizvodnih odnosa, intenzifikacije klasne borbe i hoda ka revoluciji istovremeno.³⁵

---

²⁹ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., p. 154.

³⁰ Raymond Aron, *Marxismes imaginaires*, op. cit., p. 299.

³¹ *Ibid.*, p. 301.

³² Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., p. 242.

³³ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., p. 169.

³⁴ Raymond Aron, *Marxismes imaginaires*, op. cit., p. 281.

³⁵ Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., pp. 157–158.

Zbog toga je govorio o mešavini proročanstva i istorijskog zakona, koja vodi do toga da kapitalizam bude prezren iz dva ugla: kao sistem koji je nepravedan i kao sistem koji nije sposoban da traje. Aron uviđa Marksovu genijalnost u tome što je uspeo da pomiri ova dva aspekta i da ih logički veže: nepravednost kapitalizma proizlazi iz viška vrednosti; propast kapitalizma leži u frenetičnoj potrazi za viškom vrednosti koja se sprovodi na štetu preduslova za stvaranje viška vrednosti.³⁶

Istorijsko-iskustvenim argumentom Aron je dokazivao neosnovanost mnogih drugih Marksovih i marksističkih optužbi na račun kapitalizma, a polazio je od toga da problemi koje je navodila radnička klasa ne zavise samo od sistema vlasništva, nego i od mnogih drugih faktora. Kad je reč o visinama nadnica, XX vek je pružio visok stepen rasta životnog standarda; smanjenje dužine radnog vremena pokazalo se kompatibilnim sa kapitalizmom; opasnost od masovne nezaposlenosti ostaje, ali samo u situacijama strukturnih kriza itd. Aron je revoluciji suprotstavljao „realno” oslobođenje, koje bi se odvijalo u okvirima postojećeg poretka i ticalo povećanja plata u skladu sa povećanjem produktivnosti, potom socijalnog zakonodavstva, slobodnog delovanja sindikata, proširenja sistema obrazovanja itd.³⁷ Insistirajući na ekonomskim blagodetima koje je Zapadni sistem dao proletarijatu, Aron njegove pripadnike naziva najslobodnijim i najbolje plaćenim robovima u istoriji.³⁸

Kako je Aron isticao, Marksova teorija klasa je univerzalna, a ne ograničena samo na klase u kapitalizmu. Odnosno, Marksova teorija klasa, isto kao i teorija ekonomije, u isto vreme je i teorija i istorija.³⁹ Aron je ukazivao na unutrašnje protivrečnosti ove teorije, tim pre što ih je Marks u različitim tekstovima različito definisao, a pojmovnu zbrku su potonji marksisti samo učinili složenijom.⁴⁰ Aron je u problematici interesa radnika video i segment opšteg interesa, a ne samo klasnog, gde opšti interes lako može potirati klasni, kao što je u slučaju preduzeća u kome je u interesu svih da se investira u proizvodnju. Takođe, po Aronu, klasna borba morala bi biti sukob ekonomskih, a ne političkih interesa – Marks greši što je ekonomske interese pretvorio u klasne političke i definisao ih kao borbu za vlast.⁴¹ Aron nije tvrdio da će kapitalizam nužno opstati, ali je smatrao da je Marks u *Kapitalu* u najboljem slučaju pokazao teškoće u funkcionisanju kapitalističkog sistema, teškoće koje se

³⁶ Raymond Aron, *Plaidoyer pour l'Europe décadente*, op. cit., p. 38.

³⁷ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., pp. 116–119.

³⁸ Ibid., p. 146.

³⁹ Raymond Aron, *Le marxisme de Marx*, op. cit., p. 505.

⁴⁰ Raymond Aron, *La lutte des classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Gallimard, Paris, 1965, pp. 39–45.

⁴¹ Ibid., pp. 111–127.

moгу pogoršati vremenom, ali da nije dao teorijske dokaze njegove neumitne propasti.⁴²

Aronu je teorija industrijskog društva pružila priliku da podseti na izneverena Marksova predviđanja društvenog razvoja, kao i da ospori tezu po kojoj je organizacija proizvodnje u Sovjetskom Savezu suštinski drugačija u odnosu na zapadne zemlje. Umesto da se kapitalističko i socijalističko društvo posmatraju kao antipodi, Aron je smatrao da bi bilo bolje analizirati njihove zajedničke karakteristike.⁴³ Aron je, dakle, insistirao na tome da u jednoj modernoj fabrici pojedinci funkcionišu u okvirima koje određuje tehničko-birokratski aparat, a on je svuda sličan, bilo da se radi o privatnom preduzeću, o fabrici u javnom vlasništvu na Zapadu, ili pak o nekoj fabrici u Sovjetskom Savezu.⁴⁴ Poredeći industrijska društva na Zapadu i ono sovjetsko (i uočavajući njihove sličnosti), Aron je došao do zaključka da je osnovni parametar koji ih razdvaja politički režim, a ne nešto drugo što bi bilo više u skladu sa marksističkim shvatanjima.⁴⁵

KRITIKA POLITIČKIH REPERKUSIJA MARKSOVOG UČENJA

Jedna od bazičnih Aronovih zamerki je Marksovo očekivanje da se ekonomska logika pretpostavi političkoj, budući da Aron ne vidi kako bi reorganizacija proizvodnje i distribucije, primera radi, mogla da se uspešno odrazi na rešavanje dilema oko vlade i rukovođenja političkom zajednicom – koncept odumiranja države je smatrao praktično nesprovodivim mitom. Isto kao što se politički režim kapitalizma ne može dovoljno precizno definisati samo određenjem da su na vlasti monopolisti, tako se ni politički režim nekog socijalističkog društva ne može dovoljno dobro opisati time da je proletarijat na vlasti.⁴⁶ Aron je insistirao na autonomiji sektora politike u okviru društva, u smislu da niti ekonomija direktno određuje politiku, niti obrnuto.⁴⁷

---

⁴² Raymond Aron, *Main currents in sociological thought 1*, op. cit., pp. 139–140.

⁴³ Pojam „industrijska civilizacija” bio bi još širi, sjedinjujući istorodne pojave na globalnom nivou. Raymond Aron, *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Gallimard, Paris, p. 50.

⁴⁴ Raymond Aron, « Note sur la stratification du pouvoir », *Revue française de science politique*, Vol. 4, n° 3, 1954, p. 478.

⁴⁵ Brian Anderson, *Raymond Aron: The Recovery of the Political*, op. cit., p. 9.

⁴⁶ Ibid., p. 176.

⁴⁷ Franciszek Draus, « Raymond Aron et la politique », *Revue française de science politique*, Vol. 34, n° 6, 1984, p. 1202.

Autonomija političkog delovanja je utoliko važnija što se kroz nju ostvaruje jedan važan aspekt ljudske slobode.⁴⁸

Aron je i iz ugla filozofije istorije zastupao stav da u interpretacijama dubljih razloga i pokretača događaja, pojava i procesa uvek mora ostati mesta za slobodno delovanje pojedinca.⁴⁹ Uviđao je da ne možemo obuhvatiti istoriju u totalitetu, već možemo samo proučavati fragmente stvarnosti i nastojati da uočimo veze između njih.⁵⁰ Smatrao je da događaji otkrivaju samo izvestan „aleatorni determinizam“, odnosno da istorijski akteri uvek zadržavaju slobodu delovanja i odlučivanja.⁵¹ Takav pristup ga je udaljavao od Marksovih tumačenja istorije i predviđanja budućnosti koja su unosila faktor nužnosti, dok je Aronova koncepcija istorije bila „probabilistička“.⁵²

U tom kontekstu je najava da će diktatura proletarijata predstavljati prvu fazu odumiranja države za Arona bila samo „ideološki trik“. On se pitao zašto bi kolektivno vlasništvo najedanput donelo efikasnost proizvodnje, kao i „kojim bi se to potezom čarobnog štapića autoritarno i centralizovano planiranje uskladilo sa ličnim slobodama i demokratijom?“⁵³ Aron je naprosto odbacivao koncept klasne borbe, kao dekretom obavezujući konflikt kolektivnih bića.⁵⁴ On zahteva negiranje brojnih realnih činjenica, kao i prenebregavanje nekih drugih osnova za konflikt, koje teorija nije predvidela već je do njih dovela dinamika političkog i društvenog života, tim pre što su se mnoge okolnosti promenile od Marksovog do Aronovog vremena. Takođe, isticao je i problematičnu analogiju između različitih istorijskih primera klasne borbe, smatrajući, primera radi, značajnom razliku između borbe buržoazije i proletarijata, odnosno aristokratije i buržoazije.⁵⁵ Takođe, pitao se i zašto bi istorija čijom strukturom upravljaju proizvodni odnosi morala završiti besklasnim društvom.⁵⁶ Uostalom, „ako građani ne veruju u postojanje klasa, one na

---

⁴⁸ Ibid., p. 1206.

⁴⁹ Iain Stewart, „Existentialist manifesto or conservative political science? Problems in interpreting Raymond Aron's *Introduction à la philosophie de l'histoire*“, *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, Vol. 16, n° 2 (April 2009) pp. 218–220.

⁵⁰ Stanley Hoffmann, « Raymond Aron et la théorie des relations internationales », *Politique étrangère*, Vol. 48, n° 4, 1983, pp. 847–848.

⁵¹ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., pp. 229–237.

⁵² Daniel J. Mahoney, „Aron, Marx, and Marxism: An Interpretation“, op. cit., p. 416.

⁵³ Raymond Aron, *50 ans de réflexion politique*, op. cit., p. 667.

⁵⁴ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., p. 364.

⁵⁵ Ibid., p. 416.

⁵⁶ Ibid., p. 158.

izvestan način zaista i ne postoje, budući da su definisane svešču o suprotstavljenosti grupa unutar nekog kolektiviteta.”⁵⁷

Sem toga, postavlja se pitanje na osnovu čega je radnička klasa stekla istorijsku misiju da promeni istoriju čovečanstva, sem na osnovu ideje jednog čoveka.⁵⁸ Ulogu Marksa su u XX veku zamenili brojni marksistički intelektualci, reprodukujući ideju i ubeđujući radničku klasu u njenu misiju. Uostalom, Aron je osporavao i samo postojanje proletarijata kao takvog, jer on nije video ništa drugo sem miliona fabričkih radnika rasutih po hiljadama preduzeća, a ne i neko organsko jedinstvo koje bi bilo osnova ispunjenja istorijske misije klase.⁵⁹

Takođe, sporan mu je bio i pojam rukovodeće klase, kako u metodološkom tako i u praktičnom smislu. Teoriju po kojoj bi vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju davalo takvu društvenu moć da njeni imaoci gospodare državom i usmeravaju politiku Aron nije smatrao logički apsurdnom, ali mu je pre svega smetalo to što se ona pokušava predstaviti univerzalno primenljivo. Štaviše, Aron je uočavao i njeno inverzno tumačenje: ako je već moguće dominirati državom kad se imaju sredstva za proizvodnju, nije li izvodljivo kontrolisati sredstva za proizvodnju ako posedujemo državu? Razume se, kao primer je naveo boljševičku partiju i njenu kontrolu nad materijalnom proizvodnjom u Sovjetskom Savezu koja proizlazi direktno iz političke moći. Aron je mitološkom predstavom smatrao i ideju da u svakom društvu postoji samo jedna dominantna klasa i da država ne predstavlja ništa drugo do instrument kojim se sprovodi ta dominacija.⁶⁰

Mitologijom posebnog ranga Aron je smatrao ideju o vršenju vlasti od strane radničke klase. Budući da neko naprosto mora vršiti vlast, opcije koje se nude su: neka manja grupa pojedinaca, politička partija itd. U sovjetskom slučaju to bi bila komunistička partija koja vlada u ime proletarijata, pa ako treba reći i u interesu proletarijata, ali se nikako ne može reći da su radnici ti koji vrše vlast. Aron dolazi do toga da je nejasno koji bi bio interes proletarijata da učestvuje u jednoj takvoj političkoj avanturi – imajući u vidu da će se, kada se revolucija okonča, radnici, osim onih koji će postati politički funkcioneri, vratiti nazad u fabrike.⁶¹

Aronu je posebno sporan bio koncept revolucije, koji se temeljno kosi s njegovim pacifističkim ubeđenjima. On je revoluciju izjednačavao s nasiljem

⁵⁷ Remon Aron, *Demokratija i totalitarizam*, IKZS, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997, str. 239.

⁵⁸ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., p. 145.

⁵⁹ Ibid., p. 109.

⁶⁰ Raymond Aron, *La lutte des classes*, op. cit., p. 52.

⁶¹ Ibid., pp. 53–54.

i oko toga nije pravio kompromise. Za njega je revolucionarna vlast po definiciji tiranska, a revolucija i demokratija protivrečni pojmovi.⁶² S tim u vezi, on je i Francusku revoluciju smatrao istorijskim neuspehom, koji je prouzrokovao ratove i rascelio društvo, a kome je potonja legenda dala oreol podviga. Uz to, „jakobinci su dali lekciju boljševicima”.⁶³ Konačno, i sami revolucionari su ljudi koji nemaju strpljenja i optimizma za reformu, već se vode mržnjom prema svetu i žudnjom za katastrofom; treba se zapitati da li je mit revolucije istovetan sa fašističkim kultom nasilja; istovremeno, „razuman čovek, naročito čovek levice, mora više voleti terapiju od hirurgije i reforme od revolucije, isto kao što mora više voleti mir od rata i demokratiju od despotizma”.⁶⁴ Aron nije mogao da pristane na logiku po kojoj će se do mira doći putem zaoštrenog rata, i gde će pobeda jedne klase dovesti do brisanja klasnih razlika.⁶⁵ Otuda i ne čudi što je otvoreno isticao kako je konzervativizam saveznik liberalizma u borbi protiv „anonimnog despotizma socijalizma”.⁶⁶ Za Arona je izbegavanje revolucije i očuvanje institucija sistema uvek figuriralo kao pitanje prvog reda – „Dok god se ustavna pravila poštuju nešto se spasava. Čuvajući legalitet kada su ljudi obuzeti strastima, održava se bar građanski mir”.⁶⁷

Konačno, Aron je posebno insistirao na religijskoj komponenti Marksovog, a pogotovo potonjeg marksističkog učenja. U osnovi se radi o zamerci da postoji paralelizam između shvatanja istorijske misije radničke klase i judeohrišćanskih učenja o patnji, iskupljenju, spasenju, carstvu božijem itd.⁶⁸ Zbog tih odlika je ovaj ideološki pravac svrstavao među, kako ih je nazivao, „sekularne religije”. Istina, za marksizam je rekao da je u najvećoj meri racionalistička od svih sekularnih religija, mada mu se u sukobu sa nacizmom to pokazalo kao slabost.⁶⁹ Takođe, ponekad je bio vrlo eksplicitan u pravljenju ovih religijskih paralela, pa je tako 1951. definisao marksizam kao „hrišćansku jeres”.⁷⁰

---

⁶² Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., pp. 71–72.

⁶³ Raymond Aron, *Plaidoyer pour l'Europe décadente*, op. cit., p. 354.

⁶⁴ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., pp. 105–106; 73.

⁶⁵ Raymond Aron, *Marxismes imaginaires*, op. cit., p. 127.

⁶⁶ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, op. cit., p. 47.

⁶⁷ Remon Aron, *Demokratija i totalitarizam*, nav. delo, str. 228.

⁶⁸ Isto, str. 134.

⁶⁹ Isto, str. 157, 160.

⁷⁰ Raymond Aron, « Du marxisme au stalinisme », *Une histoire du vingtième siècle. Anthologie éditée et annotée par Christian Bachelier*, Plon, Paris, 1996, p. 174.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Kako Misika i Volton lepo primećuju, Aron je bio svedok rušenja društava i iz toga izvukao pouku o njihovoj krhkosti – dovoljno je samo da postoji neki faktor koji remeti ravnotežu.⁷¹ Dileme nakon 1944. u Francuskoj su bile izrazito duboke. Jedan deo tog razočaranja ticao se i vere u slobodne demokratske institucije i ostale elemente liberalnog uređenja. Aron se svojim intelektualnim delovanjem i političkom agitacijom decenijama borio da te vrednosti ne padnu u zaborav ili prezrenje, kao uvod u prihvatanje revolucionarnih rešenja sa Istoka. Sartr je jednom prilikom pitao Arona zašto se interesuje za politiku ako ne veruje u revoluciju.⁷² Time je na vrlo jasan i kondenzovan način izrazio duh epohe razočarane nasleđem XX veka i uverene u to da najviše od voljnog momenta zavisi mogućnost suštinske promene društvene stvarnosti. Aron je bio na sasvim suprotnoj strani.

Njegova rekonstrukcija izvorne Marksove misli bila je, dakle, u funkciji borbe protiv njemu savremenih marksističkih iskrivljavanja i oportunističkih tumačenja. Ako je on time donekle simplifikovao Marksa, treba imati u vidu da: 1) arena borbe nije bila akademska zajednica, već politička, te je argumente trebalo učiniti jednostavnijim; 2) Marks je od strane marksista predstavljan još simplifikovanije, a u osnovi i izmenjen, ako ničim drugim onda Lenjinovim i Staljinovim intervencijama koje su postale osnova rada komunističkih političkih partija.

Mnogi elementi Aronove kritike Marksove misli i marksističke politike ipak spadaju u opšta mesta, odnosno nisu originalni. Istina, liberalni odgovor na ovakvu kritiku liberalizma mogao bi biti da nije problem u tome što su argumenti već upotrebljavani, već u tome što nisu naučeni, pa se moraju ponavljati. Premda to možda nije svesno radio, nema sumnje da je Aronu bilo u interesu da sve marksističke pokrete svede na nužnost onog doktrinarnog, kao i da za sve marksističke devijacije pronade izvor u Marksovom delu. Samu Marksovu misao shvatao je prvenstveno kao filozofiju istorije i odricao joj naučni karakter, do kog je i Marksu i marksistima bilo izuzetno stalo.

Antologija Aronovih tekstova, koja je posthumno priređena i koja ima za cilj da ponudi presek njegove misli, nosi naslov *Jedna istorija XX veka*.⁷³ Razume se, to nije bila istorija u klasičnom smislu, već ona koja svoj predmet proučavanja vidi u totalitetu društvenog života. Aron je, praktično, nastojao da dâ odgovore na sva krupna pitanja XX veka: problematiku rata, revolucije, ideologija, međunarodnih odnosa, tipova režima, ekonomskog razvoja,

---

⁷¹ Raymond Aron, *Le spectateur engagé*, op. cit., p. 14.

⁷² Raymond Aron, « Mon petit camarade », *L'Express*, le 19 avril 1980; http://www.lexpress.fr/culture/livre/extraits-choisis_486861.html.

⁷³ Raymond Aron, *Une histoire du vingtième siècle*, op. cit.

modernizacije...⁷⁴ Imajući u vidu da se Aronov opus u najvećoj meri sastoji od komentara i reakcija na ideje, događaje i ljude, bilo bi neosnovano posmatrati ga izvan istorijskog konteksta. Njegovo delo ne nudi zaokružene misaone sisteme koji bi bili zavodljivi da se posmatraju izolovano, kao nekakve univerzalne ideje. Aron kao polihistor vrsta je intelektualca koji se retko sreće u savremeno doba. Neko bi izrazio žaljenje zbog toga, a neko bi primetio da to nije slučajno, već ipak rezultat nužne specijalizacije u sferi nauke.

---

⁷⁴ Upitan da definiše svoje delo, Aron je rekao sledeće: „To je jedno razmišljanje o XX veku, pod svetlošću marksizma, i jedan pokušaj da se objasne svi sektori modernog društva: ekonomija, društveni odnosi, odnosi između klasa, politički režimi, odnosi između nacija i ideološke diskusije. Naposletku, Niče je zapisao da će XX vek biti doba velikih ratova, vođenih u ime filozofija. Sledstveno tome, kada nastojim da se opravdam što sam pisao članke i knjige iz domena ideološke debate, ja kažem kako sam, na kraju krajeva, učestvovao u velikim ratovima XX veka vođenih u ime filozofija”, Raymond Aron, *Le spectateur engagé*, op. cit., p. 307.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Anderson, Brian, *Raymond Aron: The Recovery of the Political*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1998.
- [2] Aron, Raymond, « Note sur la stratification du pouvoir », *Revue française de science politique*, Vol. 4, n° 3, 1954.
- [3] Aron, Raymond, *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Gallimard, Paris, 1962.
- [4] Aron, Raymond, *La lutte des classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Gallimard, Paris, 1965.
- [5] Aron, Raymond, *Main currents in sociological thought 1. Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, The Sociologists and the Revolution of 1848*, Penguin Books, Harmondsworth, 1965.
- [6] Aron, Raymond, *L'opium des intellectuels*, Gallimard, Paris, 1968.
- [7] Aron, Raymond, « Les bastilles de Raymond Aron », *Le Nouvel Observateur*, le 19 juin 1968; http://www.lexpress.fr/culture/livre/extraits-choisis_486861.html.
- [8] Aron, Raymond, *Marxismes imaginaires. D'une sainte famille à l'autre*, Gallimard, Paris, 1970.
- [9] Aron, Raymond, *Plaidoyer pour l'Europe décadente*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1977.
- [10] Aron, Raymond, « Mon petit camarade », *L'Express*, le 19 avril 1980; http://www.lexpress.fr/culture/livre/extraits-choisis_486861.html.
- [11] Aron, Raymond, *Le spectateur engagé. Entretiens avec Jean-Louis Missika et Dominique Wolton*, Julliard, Paris, 1981.
- [12] Aron, Raymond, *Mémoires. 50 ans de réflexion politique*, Julliard, Paris, 1983.
- [13] Aron, Raymond, *Une histoire du vingtième siècle. Anthologie éditée et annotée par Christian Bachelier*, Plon, Paris, 1996.
- [14] Aron, Remon, *Demokratija i totalitarizam*, IKZS, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997.
- [15] Aron, Raymond, *Le marxisme de Marx*, Éditions de Fallois, Paris, 2002.
- [16] Draus, Franciszek, « Raymond Aron et la politique », *Revue française de science politique*, 34e année, n° 6, 1984.
- [17] Duroselle, Jean-Baptiste, « Paix et guerre entre les nations: la théorie des relations internationales selon Raymond Aron », *Revue française de science politique*, 12e année, n° 4, 1962, pp. 936–979.
- [18] Hoffmann, Stanley, « Raymond Aron et la théorie des relations internationales », *Politique étrangère*, Vol. 48, n° 4, 1983, pp. 841–857.
- [19] Judt, Tony, *The Burden of Responsibility. Blum, Camus, Aron and the French Twentieth Century*, The University of Chicago Press, 1998.
- [20] Likin, Max, « 'Nothing Fails like success'. The Marxism of Raymond Aron », *French Politics, Culture & Society*, Vol. 26, No 3, Winter 2008, pp. 43–60.

- [21] Mahoney, Daniel J., "Aron, Marx, and Marxism: An Interpretation", *European Journal of Political Theory*, Vol. 2, No 4, October 2003, 415–427.
- [22] Stewart, Iain, "Existentialist manifesto or conservative political science? Problems in interpreting Raymond Aron's *Introduction à la philosophie de l'histoire*", *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, Vol. 16, n° 2, April 2009.
- [23] Winock, Michel, « L'âge d'or du communisme français », *L'Histoire*, n° 223, juillet 1998, p. 58.
- [24] Winock, Michel, « Sartre s'est-il toujours trompé? », *L'Histoire*, n° 295, février 2005, pp. 34–45.

Dušan Marković

INTERPRETATION OF KARL MARX'S THOUGHT IN RAYMOND ARON'S WORKS

Abstract

This paper explains Raymond Aron's critical analysis of Karl Marx's economic and political ideas. Attitude towards Marx's concepts is regarded through Aron's broader political and philosophical affinities. It is obvious that Aron was motivated to contest Marx's theories by political and socio-intellectual situation in France, dominated by Marxism in its different theoretical forms. Most of Marx's economic theories Aron found non-scientific, while he was frightened by their political use – because of the theoretical arguments as much as because of the experiences from the countries governed by the Marxist political parties.

Key words:

Raymond Aron, Karl Marx, class struggle, socialist revolution, French left.